

Г. В. КЛЕРІНІ

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ
СТРАХУВАННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ПРОДУКЦІЇ
З ДЕРЖАВНОЮ ПІДТРИМКОЮ
В УКРАЇНІ**

Монографія

Харків
«Право»
2020

УДК 349.422:35.087.44 (477)

К48

*Рекомендовано до друку
вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 6 від 24 січня 2020 року)*

Рецензенти:

О. В. Гафурова – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України;

С. І. Марченко – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри земельного та аграрного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Клеріні Г. В.

К48

Правові засади страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою в Україні : монографія / Г. В. Клеріні. – Харків : Право, 2020. – 176 с.

ISBN 978-966-937-945-0

У монографії висвітлено актуальні правові проблеми здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою в межах аграрно-правового спрямування. В роботі відображено сутність, принципи та розвиток правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, визначено сучасну нормативно-правову базу і науковий аналіз американської та європейської моделі правового регулювання відносин у цій сфері. Розкрито зміст договірної конструкції страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою та наведено авторський законопроект, спрямований на вдосконалення правовідносин у сфері страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Видання адресоване науковцям-правникам, викладачам, аспірантам, студентам юридичних закладів вищої освіти, практикуючим юристам, а також усім, хто цікавиться цією проблематикою.

УДК 349.422:35.087.44 (477)

© Клеріні Г. В., 2020

© Видавництво «Право», 2020

ISBN 978-966-937-945-0

ПЕРЕДМОВА

Здійснення сільськогосподарської діяльності характеризується підвищеними ризиками з огляду на вплив на неї природно-кліматичних умов, сезонність, використання живих організмів у рослинництві й тваринництві. Дієвим механізмом мінімізації таких ризиків, відшкодування вартості втраченої сільськогосподарської продукції є страхування, поширене в багатьох країнах світу. Агрострашування в Україні розвинуто досить слабо. Статистика свідчить, що в країні страхується лише 5–7 % існуючих ризиків, тоді як у державах – членах Європейського Союзу ця цифра сягає 80 %. Причини такого стану полягають в основному у відсутності дієвої системи державної підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників у сфері страхування ризиків їх виробничо-господарської діяльності й виробленої сільськогосподарської продукції.

Не сприяє пожвавленню страхування у сфері сільського господарства й недосконале правове регламентування страхових відносин. Спеціальний нормативно-правовий акт – Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 р. № 4391-VI містить явні прогалини, окремі ж його норми є колізійними (причому не лише з іншими приписами аграрного законодавства України, а й між собою), що говорить про потребу його вдосконалення.

Існуючі науково-теоретичні напрацювання правових проблем функціонування аграрних страхових відносин мають фрагментарний, частковий характер. У кандидатській дисертації І. В. Горіславської «Правове регулювання страхових відносин сільськогосподарських підприємств» (2010) зазначений Закон загалом не згадувався, оскільки його було прийнято пізніше. У монографії цієї ученої «Правові засади здійснення аграрних страхових відносин» (2013) розглянуто лише окремі аспекти надання державної підтримки у сфері агрострашування. А виданий у 2013 р. за редакцією А. М. Статівки «Науково-практичний коментар Закону України “Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою”» залишив осторонь накопичений нормативний матеріал і здійснені наукові пошуки в останні роки щодо розглядуваного виду страхування.

Викладене зумовлює нагальну потребу комплексного дослідження сутності правових засад страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою в Україні, що свідчить про актуальність теми цієї наукової роботи.

Науково-теоретичним підґрунтям монографії стали як вітчизняні, так і зарубіжні наукові джерела з теорії права, аграрного, земельного, екологічного, цивільного, господарського, трудового, адміністративного права та інших правових галузей. Ідеться про праці таких учених, як С. С. Алексєєв, В. І. Андрейцев, Л. В. Андрущенко, Н. В. Безсмертна, Г. Ю. Бистров, Є. М. Білоусов, Ю. В. Білоусов, А. Г. Бобкова, О. М. Браніцький, О. М. Вінник, Я. З. Гаєцька-Колотило, О. В. Гафурова, А. П. Гетьман, О. П. Гетьманець, І. В. Горіславська, Х. А. Григор'єва, О. В. Гринюк, Е. С. Дмитренко, С. Ф. Домбровський, В. С. Єлісєєв, В. М. Єрмоленко, В. П. Жушман, А. М. Земко, І. І. Каракаш, Т. О. Коваленко, М. І. Козир, Г. С. Корнієнко, М. В. Краснова, І. П. Кузьмич, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, В. В. Луць, С. І. Марченко, В. С. Мілаш, В. М. Никифорак, В. В. Носік, Ю. М. Павлюченко, Л. О. Панькова, Н. Б. Пацурія, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, О. О. Погрібний, М. Ю. Покальчук, В. К. Райхер, Я. О. Самсонова, І. П. Сафонов, В. І. Семчик, В. І. Серебровський, Е. П. Стась, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, Р. Й. Халфіна, М. М. Чабаненко, І. Б. Чайкін, Г. Ф. Шершеневич, О. М. Шуміло, М. В. Шульга, В. М. Юрах, В. М. Яковлев, В. П. Янишен, В. З. Янчук, та деяких інших.

У роботі використано наукові доробки таких учених у галузі економічної науки, як Ю. В. Алєскєрова, Н. М. Внукова, Л. В. Временко, К. Г. Воблий, Ю. С. Долгорукова, А. М. Зальотов, О. Д. Заруба, О. М. Кобилянська, Т. Д. Кривошлик, О. М. Лобова, С. А. Навроцький, В. Л. Пластун, Р. П. Смоленюк, В. І. Успенко та ін.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності правових засад страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою в Україні, формулюванні наукових висновків та рекомендацій з удосконалення чинної нормативно-правової бази щодо державної підтримки функціонування сільськогосподарських товаровиробників.

Наведені в роботі висновки і пропозиції автора можуть бути використані: а) у науково-дослідницькій діяльності – для подальшого розроблення проблем правового регулювання надання державної підтримки у сфері

агροстрахування й аграрного права в цілому; б) у нормотворчій сфері – при опрацюванні проектів нормативно-правових актів, проведенні систематизації аграрного законодавства; в) у навчальному процесі – при підготовці у вищих юридичних закладах освіти навчальних програм, відповідних спецкурсів, написанні підручників і навчальних посібників з курсу «Аграрне право», у викладанні зазначеної навчальної дисципліни, а також у науково-дослідницькій роботі студентів; г) у правозастосуванні – для забезпечення ефективної реалізації норм аграрного права щодо страхування у сфері сільського господарства.

Автор висловлює слова щирої вдячності рецензентам – доктору юридичних наук, професору *Олені Вікторівні Гафуровій*, кандидату юридичних наук, доценту *Світлані Іванівні Марченко* за висловлені слушні зауваження та надані рецензії на цю монографію.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ З ДЕРЖАВНОЮ ПІДТРИМКОЮ

1.1. Поняття й ознаки страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою

Починаючи дослідження правових аспектів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, вважаємо за необхідне спочатку встановити сутність і характерні риси страхування взагалі, а вже потім визначити його особливості в окресленій сфері суспільних відносин.

Як указується в економічній літературі, страхування є однією з найдавніших категорій суспільних відносин. Сам по собі термін «страхування» отримав усталення на українських землях із часів розвитку відповідних послуг у Російській імперії XIX ст., має російське походження, відбиває зміст слова «страх» у значенні «ризик». Але в Росії інститут страхування було запозичено з країн Західної Європи досить пізно. У більшості з них цей термін зберіг зв'язок з латинськими коренями, в основі яких – слова «*securus*» і «*sine*», що означають «безтурботний»; звідси й первісне поняття страхування розвивало ідею захисту й безпеки. В англійському словнику страхових термінів поняття «страхування» (*insurance*) трактується як система передання ризику і його комбінування [152, с. 332].

Виникненню страхування передували об'єктивні передумови, що спонукали окремих осіб вступати в певні соціально-економічні відносини. Такими передумовами служили небезпечні явища, що відбувалися в житті людей, заподіювали їм збитків і викликали по-

требу пошуку ефективного засобу боротьби з негативними наслідками стихійних лих і нещасних випадків. Указані чинники стали передумовами появи інституту страхування як соціально-економічного засобу боротьби з небезпечними наслідками [162, с. 95].

Передусім як категорія економічна, страхування характеризується дослідниками з різних боків. Зокрема, існують точки зору, що страхування є: а) передачею певних ризиків страховій компанії [163, с. 17]; б) економічними відносинами, що виникають у зв'язку з формуванням і використанням страхового фонду, утвореного спеціальною організацією для відшкодування учасникам страхового фонду збитків від стихійного лиха чи інших непередбачуваних випадків [96, с. 12; 290, с. 11; 300, с. 22; 301, с. 21; 303, с. 39, 149]; в) сукупністю відносин, за допомогою яких перерозподіляється частина національного доходу в інтересах зміцнення економіки, суспільного виробництва, підвищення матеріального добробуту населення шляхом особливого методу утворення частини страхового фонду грошових коштів за рахунок внесків підприємств, організацій і населення для цільового їх використання – відшкодування учасникам створення фонду збитків у зв'язку з настанням страхових випадків [33, с. 18; 61, с. 16; 127, с. 81]; г) економічною категорією, сукупністю форм і методів формування цільових грошових фондів та їх використання для відшкодування збитків від негативних явищ, а також наданням допомоги громадянам при настанні певних подій у їх житті [64, с. 227]; д) відшкодуванням дій на майно людини через взаємність, організовану за законами статистики [33, с. 29], та ін. З викладеного зрозуміло, що страхування є різноплановою категорією, що опосередковує різноманітні суспільні відносини.

Ще дореволюційний учений П. А. Нікольський зазначав, що страхування є способом відшкодування приватногосподарських цінностей, що гинуть від випадкових подій, через попереднє відкладення коштів у розмірі, що визначається ймовірністю загибелі для певного періоду [140, с. 67]. А В. К. Райхер у класичній монографії «Суспільно-історичні типи страхування» вказував, що страхування є формою організації централізованого страхового фонду за рахунок децентралізованих

джерел із внесків, які робляться до цього фонду його учасниками [237, с. 19]. Як бачимо, ці дослідники характеризували страхування теж по-різному.

Якщо розглядати страхування як сукупність економічних відносин, можна погодитися з тим, що воно є системою економічних відносин, яка дозволяє відшкодувати витрати, а також захищати майнові інтереси підприємців і фізичних осіб від стихійних явищ та інших непередбачуваних подій [273, с. 5].

Правознавці ж характеризують страхування з акцентуванням уваги на інших його аспектах. Наприклад, у юридичній енциклопедії страхування трактується як система правових, економічних та організаційних відносин із захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних страхових випадків, визначених законодавством або договором страхування, за рахунок грошових фондів шляхом сплати фізичними і юридичними особами страхових платежів та доходів від розміщення коштів цих фондів [134, с. 664]. У правових джерелах зустрічаються й інші трактування страхування; зокрема, воно характеризується як: а) певна діяльність (спеціально уповноважених організацій і суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) для захисту їх майнових інтересів у разі настання передбаченої законом або договором страхування події (страхового випадку) за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страховиками страхових платежів) [182, с. 31]; б) відносини (вони формуються під впливом об'єктивних вимог розвитку виробничих сил і виявляються в конкретних вольових діях осіб з переміщення певної частини особистого прибутку) [310, с. 27]; в) правовідносини (сукупність урегульованих нормами права певних суспільних відносин між заінтересованими особами з приводу попередження й відшкодування можливого майнового збитку від стихійних і (або) інших лих шляхом акумуляції грошових і (або) натуральних внесків у специфічному грошовому фонді) [36, с. 23] та ін. Наведене свідчить, що й серед правників не склалося одностайного підходу до тлумачення терміна «страхування».

На законодавчому рівні страхування визначено як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб у випадку настання зазначених договором страхування або чинним законодавством певних подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати фізичними і юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) і доходів від розміщення коштів цих фондів (ст. 1 Закону України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР [232] (у редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» від 4 жовтня 2001 р. № 2745-III [193])).

Юристами-науковцями дискутуються й інші питання страхування, зокрема, щодо його предмета. Так, В. І. Серебровський предметом страхування вважав інтерес, пов'язаний із майном [254, с. 399]; К. А. Граве, Л. А. Лунць [53, с. 42] й В. К. Райхер [237, с. 208] указували, що предметом страхування є об'єкт, з яким може статися передбачена страхуванням подія.

Як зазначав Г. Ф. Шершеневич, страхування має своєю метою забезпечити приватне господарство від збитку, який може бути спричинений йому будь-якою надзвичайною подією [302, с. 344]. Сучасні дослідники головною метою страхування називають захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, що забезпечується на випадок конкретних подій, перелік яких зафіксовано в чинному законодавстві або у страхових договорах [273, с. 9], а також підтримку господарюючого суб'єкта, який потрапив у кризову ситуацію, шляхом компенсації матеріальних збитків [152, с. 335].

Для повнішої характеристики розглядуваної категорії слід окреслити функції страхування, тобто певні напрями його дії. Як зазначають дослідники, страхування виконує такі функції:

1) ризикову, сутність якої полягає в передаванні страховикові за певну плату матеріальної відповідальності за наслідок ризику, зумовленого подіями, передбаченими чинним законодавством або договором страхування [273, с. 10];

2) компенсаційну (відновлювальну), яка означає, що страхування спрямоване на відновлення пошкодженого майнового стану стра-

хувальника шляхом відшкодування шкоди, заподіяної майну або майновим інтересам стихійними лихами чи іншими несприятливими подіями. Страхувальник не може отримати вигоди від страхування своїх майнових інтересів, а страхове відшкодування має лише відновити (повністю або частково) його майновий стан до рівня, що був безпосередньо перед страховим випадком;

3) превентивну (попереджувальну), що полягає у попередженні шкоди, оскільки із суспільної, юридичної й економічної точок зору це є набагато вигіднішим, аніж її ліквідація у формі страхового відшкодування [56, с. 36, 37].

На додаток до викладеного щодо окремих видів страхування виділяють ще заощаджувальну (ощадну), інвестиційну і стабілізаційну функції [152, с. 335; 182, с. 38–40; 273, с. 10].

Страхування класифікується за науковою системою його розподілу на різні сфери діяльності, галузі, підгалузі, види, підвиди й форми, що спираються на специфіку діяльності страхових компаній, на об'єкти страхування й на категорії страхувальників [273, с. 17]. Приміром, В. К. Райхер свого часу стверджував про існування таких різновидів страхування, як: а) самострахування (децентралізована організація страхового фонду, що формується й використовується окремим суб'єктом), б) взаємне страхування (для якого характерним є те, що страховики одночасно виступають один перед одним страховиками і страхувальниками) і в) комерційне страхування (виникає на підставі договорів страхування) [238].

У сучасній економічній доктрині пропонується виділяти такі види страхування: а) за статусом страхувальника – обслуговує інтереси фізичних або юридичних осіб; б) за статусом страховика – державне, комерційне і взаємне страхування; в) за формою організації страхування – індивідуальне й колективне; г) за об'єктами страхування, на які спрямовано страховий захист, – особисте, майнове і страхування відповідальності [273, с. 18, 19]; д) залежно від підстав надання страхових послуг – добровільне й обов'язкове страхування [31, с. 487].

Охарактеризуємо окремі з названих видів страхування детальніше. Так, Закон України «Про страхування» [232] (у редакції Закону